

The specificity of formation of the parliamentary opposition is its disunity, because KSCM could not become a potential coalition partner for both the center-left ČSSD and for the center-right ODA.

Starting from the second half of the 90s inter-party competition continued to unfold in the classic scheme «left-right». This was clearly demonstrated by the 1996 parliamentary elections.

Keywords: parliamentary opposition, government, cabinet, political party.

УДК 327.39(477)

В. М. БОКОЧ

РЕЛИГІЙНИЙ ЧИННИК В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Здійснюється порівняльний аналіз правових актів ПАРЄ і законодавства України про свободу совісті та релігії, виявляються їх спільні і відмінні риси. Показується, що впровадження Україною рекомендацій ПАРЄ у національне законодавство та правозастосовну практику наближає її до європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Ключові слова: євроінтеграція, правові акти ПАРЄ, релігія, свобода совісті та релігії, державно-церковні відносини, міжконфесійні відносини.

Бокоч В. М. Религиозный фактор в европейской интеграции Украины

Осуществляется сравнительный анализ правовых актов ПАСЕ и законодательства Украины о свободе совести и религии, определяются их общие и отличительные черты. Показывается, что внедрение Украиной рекомендаций ПАСЕ в национальное законодательство и правоприменительную практику приближает ее к европейским стандартам в сфере обеспечения права на свободу совести и религии.

Ключевые слова: евроинтеграция, правовые акты ПАРЄ, релігія, свобода совісті и религии, государственно-церковные отношения, межконфессиональные отношения.

Bokoch Viktoriya. Religious factor in the European integration of Ukraine

A comparative analysis of the legal acts of the PACE and Ukrainian legislation on freedom of conscience and religion is carried out, their common and distinctive features

© БОКОЧ Вікторія Михайлівна — кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету

are revealed. It is shown that Ukraine's introduction of PACE recommendations into national legislation and law enforcement practices brings it closer to European standards in the area of ensuring the right to freedom of conscience and religion.

Keywords: *European integration, legal acts of PACE, religion, freedom of conscience and religion, state-church relations, inter-confessional relations.*

Обрання Україною курсу на європейську інтеграцію, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі ЄС) змушує українську державу і суспільство до активізації зусиль, спрямованих на впровадження у різні сфери суспільного життя стандартів, вироблених європейським співтовариством.

Важливим напрямом політики ЄС є забезпечення права на свободу совісті та релігії. З цією метою Парламентською асамблеєю Ради Європи (далі ПАРЄ) розробляються і приймаються правові акти (Резолюції, Рекомендації, інші документи), які стосуються різних аспектів релігійно-церковного життя, відносин церкви і держави, міжконфесійних взаємин.

Для України, яка задекларувала європейський напрямок свого розвитку, вироблені ПАРЄ принципи, положення і норми у сфері забезпечення релігійної свободи, є важливими і цінними. Їх імплементація в законодавство України та правозастосовну практику є однією із умов її інтеграції в європейську спільноту.

Проблеми забезпечення права на свободу совісті та релігії в європейському співтоваристві, окремих його державах-членах, визначення місця і ролі релігійного чинника в євроінтеграційних процесах виступали об'єктом досліджень таких вітчизняних науковців як О. Білаш, В. Єленський, В. Єрмакова, С. Здіорук, В. Нижник, М. Палінчак, В. Рогатін, В. Токман та ін. Проте деякі аспекти цієї проблеми, які значно актуалізувалися після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також документи ПАРЄ про свободу совісті та релігії ще недостатньо досліджені. Актуальним залишається й порівняльний аналіз змісту правових актів ПАРЄ та законодавства України з релігійно-церковних питань.

Серед проблем, які постійно знаходяться в полі зору ЄС, є права і свободи людини, одним із яких є право на свободу совісті та релігії. Його забезпечення регулюються міжнародними право-

вими актами та національним законодавством окремих держав-членів.

Основним документом ЄС з питань прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), якою, окрім іншого, визначається й право на свободу совісті та релігії. У цій Конвенції зазначається, що «кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»¹.

Крім вищезазначеної Конвенції ПАРЕ розроблено і ухвалено низку інших документів, у яких формулюються засадничі положення щодо ставлення європейської спільноти до релігії і церкви, а також відображається її реакція на злободенні питання релігійно-церковного життя держав-членів.

При прийнятті правових актів Парламентська асамблея виходять з того, що релігія, існуючи впродовж століть на європейському континенті, стала одним із визначальних чинників європейської цивілізації. Вона з повагою ставиться до релігійної багатоманітності та самобутності держав-членів, визнає за ними право на їх збереження та розвиток, розробку та прийняття законодавчих актів з релігійно-церковних питань.

В полі зору ПАРЕ постійно знаходиться проблема відносин церкви і держави, гармонізація яких є запорукою повноцінного забезпечення права на свободу совісті та релігії. У її документах вказується на важливість принципу відокремлення церкви і держави, який являє собою одну із загальноєвропейських цінностей. Відхиляючи тезу про несумісність демократії та релігії, Асамблея зазначає, що релігійні організації можуть бути надійним партнером демократичного суспільства, а демократія, у свою чергу, —

найкращою основою релігійної свободи. Для удосконалення державно-церковних відносин пропонується залучати релігійні організації до захисту демократичних цінностей². Відокремлення церкви і держави, автономність релігії і політики запобігають втручання державних органів у внутрішні справи релігійних організацій, і навпаки, релігійних організацій — у діяльність держави.

Необхідною умовою забезпечення права на свободу совісті та релігії, терпимості і толерантності між людьми, що належать до різних конфесій, захисту від будь-яких форм релігійної дискримінації, є партнерський характер відносин між церквою і державою.

Однією із цілей, якої домагається ЄС у релігійно-церковній сфері, є встановлення нормальних міжконфесійних відносин. Ефективними засобами досягнення цієї цілі в демократичних країнах вважається заохочення церковних та громадських діячів до діалогу на актуальні проблеми розвитку суспільства, діяльність громадських організацій, спрямована на поглиблення взаєморозуміння між конфесіями. При цьому особлива увага приділяється забезпеченню релігійного плюралізму, неухильному дотриманню принципу рівності релігій, створенню усім релігійним організаціям однакових умов для їхнього функціонування, рівного доступу до культових споруд, які становлять культурну цінність, засобів масової інформації.

Великі надії на нормалізацію міжконфесійних відносин, усунення невігластва і стереотипів щодо релігії ПАРЄ покладає на систему освіти. Як зазначається у спеціальній Рекомендації 1720 (2005) ПАРЄ «Освіта і релігія», «загальне хороше знання релігій... надзвичайно важливе для виховання громадян у демократичному дусі»³. Тому державам-членам рекомендується заохочувати поширення знань про релігійні течії у світі, дбати про фінансування викладання релігійних дисциплін у школі, підготовку вчителів, забезпечувати розробку за участю представників релігійних організацій відповідних методик та навчальних програм. Зважаючи на те, що у формуванні світоглядних орієнтацій дітей важлива роль належить сім'ї, ПАРЄ закликає надавати батькам право на здійс-

нення релігійного і морального виховання своїх дітей відповідно до власних переконань⁴.

В контексті розвитку міжнародного співробітництва ПАРЕ особливу увагу приділяє питанню культурних і релігійних взаємин. З цією метою нею прийнято Рекомендацію 1962 (2011) «Релігійний аспект міжкультурного діалогу». Розглядаючи цю проблему, Асамблея виходить з полікультурності європейської спільноти, що обумовлено історичними особливостями різних народів. Побудова консолідованого суспільства можлива за умови урахування релігійного аспекту міжкультурного діалогу та його активізації, розширення інформування населення про значення релігії в культурному розвитку європейських народів, визнання представниками різних конфесій права на свободу релігії один одного, поваги гідності кожного і відданості принципам демократії і прав людини⁵.

В контексті розвитку міжкультурного діалогу ПАРЕ намагалася з'ясувати й питання щодо внеску конкретних народів та релігій у розвиток європейської культури. Зокрема, у Резолюції 885 (1987) «Про внесок євреїв в європейську культуру» вказується на вагомий внесок єврейської нації та іудейської традиції в культурний розвиток Європи.

Міграція народів, що супроводжується стрімким поширенням на європейському континенті ісламу, змусили ПАРЕ приймати Рекомендацію № 1162 (1991) «Про внесок мусульманської цивілізації в європейську культуру». Відзначаючи вагомість цього внеску, Асамблея пропонує розширити мусульманський компонент при викладанні у навчальних закладах різних дисциплін; здійснювати порівняльний аналіз ісламу, християнства та іудаїзму; більше уваги приділяти вивченню у школах європейських країн арабської мови; започаткувати тривалий діалог і налагодити культурне співробітництво між Європою і світом ісламу⁶.

Проблеми релігійного виміру міжкультурного діалогу між представниками традиційних релігій і громадянського суспільства є настільки важливими для ЄС, що вони щорічно виносяться Комітетом міністрів на публічне обговорення.

Визначаючи толерантність і терпимість основоположними принципами міжконфесійних відносин, ПАРЄ одну із Рекомендацій присвятила їх формуванню в умовах демократичного суспільства. Необхідність підвищеної уваги до них викликана наявністю у світі таких суспільно небезпечних явищ як ксенофобія, расизм, релігійна нетерпимість. Дієвими засобами формування релігійної терпимості і толерантності Асамблея вважає освітню, наукову, просвітницьку та інформаційну діяльність⁷.

Європейське співтовариство висловлювало занепокоєння фактами нападів на релігійні громади і окремих віруючих, фізичного й психологічного насильства щодо них, засуджувало підбурювання до дискримінації та ворожнечі на релігійному ґрунті. З метою запобігання цим явищам ПАРЄ рекомендувала державам-членам неухильно забезпечувати однакове ставлення держави та її органів до осіб та громад різної релігійної належності; заохочувати політику, спрямовану на ефективний захист фундаментальних прав релігійних меншин від утисків та дискримінації з боку релігійної більшості; надавати міжнародний захист тим, хто потребує притулку через релігійні переслідування; притягати до відповідальності винних у здійсненні насильства чи розпалюванні релігійної ворожнечі; використовувати освітній ресурс, міжкультурний і міжрелігійний діалог⁸.

У зв'язку з тим, що чимало країн постсоціалістичної Європи в період панування тоталітарних режимів зазнали експропріації церковної власності, ПАРЄ неодноразово порушувала питання її реституції. Позиція Асамблеї з цього питання зводиться до того, що уся націоналізована власність церков і релігійних організацій має бути повернута її колишнім власникам і використовуватися за первісним призначенням. У разі неможливості повернення церковної власності держава повинна гарантувати справедливую компенсацію, заборонивши при цьому приватизацію культових будівель і майна⁹.

Для підтримки та зміцнення матеріальної бази релігійних організацій ПАРЄ пропонує надавати їм право на отримання добровільних фінансових та інших пожертвувань, придбання, володіння і використання ними культових предметів, необхідних для

забезпечення їхньої діяльності. При цьому рекомендується всіляко заохочувати релігійні організації до соціальної та благодійної діяльності.

ПАРЄ, підтверджуючи прихильність до свободи совісті та релігії, релігійного плюралізму, висловлювала стурбованість зростанням активності нових релігій, сект і пропонувала здійснювати превентивні заходи щодо обмеження їх поширення. У прийнятих нею документах зазначається, що їхня діяльність має відповідати принципам демократичного суспільства, положенням Конвенції про захист прав і основоположних свобод та чинного законодавства. З метою протидії їх незаконній діяльності ПАРЄ рекомендувала державам-членам: інформувати громадськість про секти і нові релігійні течії; забезпечити обов'язкове відвідування дітьми школи та їх захист від впливу релігійних сект; застосовувати до сект процедури кримінального і громадянського права, заохочувати створення неурядових організацій для захисту жертв релігійних, езотеричних або духовних груп; повідомляти особам, що перебувають у сектах, про їхнє право на розрив з ними¹⁰.

Характерно, що ПАРЄ приділяла увагу питанням забезпечення права на свободу совісті та релігії не лише у рамках Ради Європи, а й в окремих країнах. Так, у Резолюції 1278 (2002) «Російський закон про релігію» висловлено ставлення до змісту та практики застосування прийнятого 1997 р. в Росії нового закону про релігію. У резолюції, зокрема зазначалося, що в деяких регіонах Російської Федерації надається привілейований статус Російській православній церкві, тоді як інші релігії, особливо з малою чисельністю прихильників, піддаються дискримінації. У зв'язку з цим Асамблеєю рекомендовано вжити заходів щодо однакового застосування положень закону у різних регіонах Росії, відмінити вимогу щодо надання релігійним організаціям попередньої згоди Російської православної церкви на розгортання ними своєї діяльності¹¹.

У зв'язку наміром України вступити до європейського співтовариства ПАРЄ було прийнято низку документів які, окрім іншого, стосувалися питань забезпечення права на свободу совісті та релігії. У процесі здійснення процедури моніторингу щодо готов-

ності вступу України до Ради Європи у вітчизняному законодавстві про свободу совісті та релігійні організації, практиці його застосування Асамблеєю було виявлено низку проблем. Серед них — необхідність прискорення мирного вирішення існуючих конфліктів між православними церквами при забезпеченні незалежності церкви від держави; запровадження нової недискримінаційної системи реєстрації церков та релігійних організацій; встановлення правового вирішення питання про повернення церковної власності¹².

У подальшому моніторинговою комісією ПАРЕ було висловлено й інші зауваження щодо змісту законодавства України про релігію і церкву. Насамперед, вказувалося на необхідність оновлення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», який хоча і вважався «одним із найкращих законів про свободу віросповідання у регіоні», проте містив низку нечітких положень і норм. Зокрема, цим законом обмежуються форми, у яких можуть створюватись релігійні організації, встановлюється квота на мінімальну кількість засновників, які можуть зареєструвати статут організації, у кількості 10 осіб (тоді як для інших громадських організацій вимагається 3 особи), забороняється створювати місцеві або регіональні відділення без статусу юридичної особи, не передбачається надання статусу юридичної особи релігійним об'єднанням. Бракує прозорості в питанні того, які організації реєструються обласними державними адміністраціями, а які — Державним комітетом України у справах релігій¹³.

На аналогічні недоліки законодавства України про свободу совісті та релігійні організації було вказано також Європейським Судом з прав людини у його рішенні щодо справи «Свято-Михайлівська парафія проти України».

Моніторингова комісія ПАРЕ повторно зауважила щодо відсутності у законодавстві України ефективних правових способів повернення релігійним організаціям церковного майна. Правова проблема реституції в основному породжена тим, що релігійні об'єднання не мають права на отримання статусу юридичної особи і не можуть володіти майном. Більшість релігійних організацій, що володіли майном, яке має бути повернуто, перестали

існувати, а Православна церква представлена кількома юрисдикціями. Це призводить до того, що повернення майна здійснюється на розсуд місцевої влади, що в більшості випадків тягне за собою не відновлення права власності, а передачу майна у безоплатну оренду¹⁴.

Місцеві органи державної влади України, керуючись відповідними положеннями Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також підзаконними нормативно-правовими актами, повернули у власність або надали у безоплатне користування релігійним організаціям кілька тисяч культових будівель і культового майна. Однак, проблема реституції при цьому повністю не була розв'язана, оскільки релігійні організації отримали лише частину культових будівель та майна, а не усю націоналізовану церковну власність.

ПАРЄ вказала також на необхідність перегляду Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», оскільки він «прямо обмежує право на відмову від військової служби релігійними переконаннями». Зокрема, пропонувалося поширити підстави для відмови від військової служби на усі релігійні вірування та інші переконання¹⁵.

З метою виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливали з її членства у Раді Європи, Указом Президента України було затверджено План заходів, яким, окрім іншого, передбачалася розробка нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та законопроекту про повернення культових будівель релігійним організаціям [13]. Вищезазначені проекти законодавчих актів були розроблені, проте з різних причин залишилися неприйнятими.

Крім того, незважаючи на чітку позицію європейського співтовариства щодо сект та новітніх релігій, українській владі не вдалося вжити заходів для обмеження їх діяльності. Неодноразові спроби законодавчого врегулювання цих питань успіху не мали. Традиційні церкви в Україні теж виявилися неспроможними протистояти поширенню сект і новітніх релігій.

Висновки. Таким чином, релігійно-церковні питання постійно знаходяться у полі зору ПАРЄ, яка виробляє і дає відповідні

орієнтири для вирішення різноманітних проблем, що виникають у процесі забезпечення державами-членами права на свободу совісті та релігії. Принципи, положення, норми, що містяться в офіційних документах європейського співтовариства, у своїй сукупності становлять систему стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Хоча вітчизняне законодавство про релігію та церкву в цілому узгоджується з міжнародними документами у цій сфері, завдяки виконанню взятих на себе обов'язків і зобов'язань при вступі до Ради Європи, подальшому врахуванню зауважень і пропозицій ПАРЕ, Україна значно наблизилася до європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

1. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 2. *Рекомендація* ПАЄ 1804 (2007) «Государство, религия, светское общество и права человека». URL: <http://forb.by/node/59> 3. *Рекомендація* ПАЄ 1720 (2005) «Образование и религия». URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2005\]/\[Oct2005\]/Rec1720_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2005]/[Oct2005]/Rec1720_rus.asp) 4. Там же. 5. *Рекомендація* ПАЄ 1962 (2011) «Религиозный аспект межкультурного диалога». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=934%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru 6. *Рекомендація* ПАЄ 1162 (1991) «О вкладе исламской цивилизации в европейскую культуру». URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018872> 7. *Рекомендація* ПАЄ 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru 8. *Резолюція* ПАЄ 1928 (2013) «Гарантування прав людини стосовно релігії та переконань і захист релігійних громад від насильства». URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_(2013).htm) 9. *Рекомендація* ПАЄ 1556 (2002) «Религия и перемены в Центральной и Восточной Европе». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93%3A1&catid=&lang=uk 10. *Рекомендація* ПАЄ № 1178 (1992) «Про секти і нові релігійні рухи». URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018869>; *Рекомендація* ПАЄ 1412 (1999) «Про незаконну діяльність сект». URL: <https://lib.sale/prava-cheloveka-pravo-rekomendatsiya-1412-1999-parlamentskoj-77948.html> 11. *Резолюція* ПАЄ 1278 (2002) «Российский закон о религии». URL: <http://docs.cntd.ru/document/90199679> 12. *Висновок* ПАЄ 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590 13. *Рекомендація* ПАЄ 1722 (2005) «Про виконання обов'язків та зобов'я-

зань Україною». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=91%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=uk 14. Там само. 15. Там само. 16. *Про План* заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України № 24/2011 від 12 січня 2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>

Bokoch Viktoriya. Religious factor in the European integration of Ukraine

Based on the analysis of the legal acts of Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), its attitude to the problems of ensuring the right of freedom of conscience and religion is manifested. Institutions of the European Union (EU) consider religion as an important feature of European civilization, treat the confessional diversity of their member states with respect, recognize their right to keep it, as well as their development and adoption of laws regulating religious and ecclesiastical relations, while taking into account the historical traditions, national and religious characteristics of each country. The main directions of the religious policy of the EU in the sphere of church and religion are the harmonization of state-church relations in the process of separation of church and state, the independence of religion and politics, as well as ensuring religious pluralism, observance of the principle of equality of religions, establishment of tolerant interfaith relations, promotion of intercultural and interreligious dialogue, rapprochement of religion and education, the process of returning nationalized religious buildings and property to religious organizations. A prerequisite for the full protection of freedom of conscience and religion, toleration and tolerance among people belonging to different denominations, protection against all forms of religious persecution, is the partnership nature of the relationship between the church and the state. PACE made efforts to support and strengthen the material base of religious organizations, to grant them the right of voluntary financial and other donations, the acquisition, possession and use of religious objects necessary for the provision of their activities. At the same time, it is recommended to encourage religious organizations to aid and organise social and charitable activities in every possible way. It is stated that in the documents of PACE not only are the basic provisions of the attitude of the European community to religion and the church are formulated, but the EU's response to pressing issues of religious and church life both on the continent as a whole and in individual countries is also reflected. The incitement of intolerance and hostility on religious grounds, the facts of attacks on religious communities and individual believers, physical and psychological violence against them is condemned. The PACE documents reflect the attitude of the European community towards religious sects and new religions. In particular, concerns are expressed about their proliferation and increasing activity in European countries. A number of preventive measures are proposed to restrict their illegal activities and influence on the population, especially children.

PACE, reaffirming its commitment to freedom of conscience, religion and religious pluralism, recommends its Member States to inform the public about sects and new religious movements; to ensure the mandatory attendance of school children and to protect them from the influence of religious sects, prevent the kidnapping of children and exporting them abroad; to apply the procedure of criminal and civil law to the sects, to encourage the creation of civic organizations for the protection of victims of religious sects; to inform the people in the sects about their right to rupture with them. It is noted that the activities of sects should be in line with the principles of a democratic society, with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and with the current legislation. It is emphasized that the principles, provisions, norms and recommendations contained in the official documents of the European community, in their totality constitute a system of standards in the field of ensuring the right of freedom of conscience and religion. Through comparative analysis of the provisions and norms of Ukrainian legislation on issues of freedom of conscience and religion with the PACE documents, their common and distinctive features are revealed. Recommendations aimed at improving Ukraine's legislation on freedom of conscience and religious organizations, as well as practices for its application, are valuable to Ukraine, which declared the European path in its further development. It shows the importance for Ukraine of experience both of the EU as a whole and of its individual member states. It is concluded that the harmonization of Ukrainian legislation with the PACE legal acts on religious and church matters, as well as the introduction of the experience of state-church relations of the members of the European community, will contribute to Ukraine's approximation to European standards in the area of ensuring the right to freedom of conscience and religion.

Keywords: European integration, legal acts of PACE, religion, freedom of conscience and religion, state-church relations, inter-confessional relations.